

Anvisningar för folkminnesuppteckning.

Av sekr. i Västsvenska Folkminnesföreningen,
fil. kand. David Arill.

Särtryck ur
Jordbrukare-Ungdomens Förbunds Handbok 3:
Handledning för bygdebeskrivare och folkminnesinsamlare
J. U. F:s Förlag, Färgelanda

Anvisningar för folkminnes- uppteckning.

Av sekr. i Västsvenska Folkminnesföreningen,
fil. kand. *David Arill.*

När man arbetar på hembygdsvårdens vidsträckta fält, är det rentav brottsligt att åsidosätta den andliga bondekulturen för "de ting, som synas". Vårt arv från fäderna är inte bara marken med skogar och berg och odlade tegar, inte bara fädernas kyrkor och sista viloplats, inte bara deras stugor och kläder och redskap, utan det är också deras tankar, deras sedvänjor, deras diktning, det, som med ett gemensamt namn kallas *folkminnen*. Sägner lever ännu på folkets läppar: de gamla berättar med andäktigt allvar om dolda skatter, om jättekast mot kyrkan i bygden, om näcken och nissen. När vinterkvällarna bli långa, kan sagan ännu någon gång komma till heders, och gamla visor och gåtor dras fram av minnesgoda åldringar. Än flamma årseldarna ute i bygderna, än skjuter man in de stora högtiderna, än bär man maj i by, än leka barnen samma lekar, som varit svunna barngenerationers lust och nöje. Där de gamla traditionerna redan smulats till stoft under den nya tidens järnskodda klackar, där leva de dock ännu i gammalfolkets minne.

Denna tro, dessa seder och denna diktning hava uråldriga anor. Det är, detta gamla, den grund, varpå vår moderna kultur är uppbyggd. Vi möta här de sista, förblödande resterna av den religion, som var våra fäders, *innan* och *medan* de dyrkade Tor, Oden och Frö,

och av den "vetenskap", som gav dem deras enkla livs-
 åskådning. För forskningen har man här ett outhärligt
 material, som även kan sprida ljus över ens hem-
 bygd och dess historia. Och likaväl som man funnit,
 att den gamla hemslöjden konstnärligt sett står mycket
 högt, likaväl har man fått ögonen öppna för, att den
 gamla folkdikningen för oss in i nya skönhetsvärldar,
 och att den är en frisk källa, varur den unga dikningen
 kan dricka kraft och hälsa.

Kravet på en snabb och systematisk folkminnesin-
 samling har i vårt land framförts först på senaste tiden,
 och ett energiskt arbete har på åtskilliga håll igångsatts
 för att rädda, vad räddas kan av den gamla, hastigt
 försvinnande bondekulturen. Ännu återstår mycket att
 göra. Vi måste komma så långt, att vi kunna ur folk-
 minnessynpunkt kartlägga hela vårt land, så att vi se,
 var t. ex. en folksed förekommit, hur den uppträtt i
 olika bygder, hur den skiftat från trakt till trakt. Om
 detta jättearbete skall kunna utföras, är det nödvändigt,
 att folket självt får blicken öppen för folkminnenas
 värde, och att folket självt vill verka för, att de räddas,
 medan tid är. Just bland allmogen träffar man våra
 kanske bästa folkminnessamlare. För att nämna några,
 så ha vi i västra Sverige bohusläningen Olaus Olsson,
 västgöten Klas Olofsson, hallänningen Edvard Erlands-
 son, alla enkla allmogemän, som besjälade av varm
 kärlek till sin bygd och till sitt folk arbetat i det tysta
 med att uppteckna och bevara fädernetraditionen. Deras
 exempel manar till efterföljd. Hembygdsföreningar,
 studiecirklar och andra sammanslutningar böra söka få
 till stånd ett ordnat insamlingsarbete. De hopbragta
 uppteckningarna förvaras i hembygdsarkivet, där de
 hållas tillgängliga för medlemmarna och andra, som äro
 intresserade för traktens minnen.

Det behövs inga egentliga förkunskaper, om man vill göra folkminnesuppteckningar: en person med vanlig folkskolebildning kan mången gång, just genom sitt intima umgänge med folket och sin kännedom om dess föreställningsvärld, hopbrunga värdefullare samlingar än en skolad upptecknare. Naturligtvis bör man kunna någorlunda läsa och skriva, lika viktigt är emellertid, att man äger förmåga att "ta folk", att man nalkas sitt studieobjekt på ett enkelt, okonstlat sätt utan höga later, ty annars vinner man inte de gamlas förtroende.

Har man föresatt sig att samla folkminnen, skall man naturligtvis först och främst uppteckna sådant, som man själv direkt kommer ihåg. Varje människa är bärare av en större eller mindre mängd traditioner. Sedan gäller det att få tag i sådana, helst äldre personer, som känna bra till bygden, som ha intresse för det gamla, och som äro kända för att tala sanning. De gamla äro ofta skygga, när talet kommer in på s. k. "skrock". Därför måste man gå försiktigt till väga redan från början. Huruvida man vid första besöket hos en tilltänkt meddelare skall gå rakt på sak med sitt ärende eller på allehanda omvägar söka slingra sig fram till målet, den direkta utfrågningen, det är ofta svårt att avgöra. Det är självklart, att man inte kan hugga en person i kragen och ögonblickligen ansätta honom med frågor; lika lite ska man hålla på i oändlighet med inledande förberedelser, ty även härigenom gör man folk misstänksamma och slutna, i all synnerhet om man befinner sig i en trakt, där ens insamlingsverksamhet är känd. — Kommer man nu — det är rätt vanligt — till folk, som ingenting vill säga, och som gör allt att bli en kvitt, då lämnar man dem i fred. Man skall inte tvinga sig till upplysningar.

Det är i vår tid vanligt, att halvbildat folk skrattar åt de gamlas berättelser och hånar berättarna. Detta är givetvis alldeles förkastligt och är ett bevis på okunnighet och tarvlighet. Folkminnesupptecknaren måste inte bara själv låta bli detta — det borde vara en sak, som inte behövde påpekas, men som ändå måste understrykas — utan han skall använda varje tillfälle att upplysa sina överlägsna medmänniskor om folkminnenas värde. Han bör också framhålla detta värde för sin sagesman, varigenom denne säkert sporras till eftertanke och initiativ. — All bondkomik bör också undvikas. Våra hederliga allmogemän förtjäna inte att dras fram på fester och samkväm för att förlöjligas inför en pietetslös publik. Ofta tror folk, att man vill göra narr av dem, att man skall skriva om dem i tidningen eller dylikt. Man skall därför inte sticka under stol med, vartill ens anteckningar äro avsedda.

Vid *utfrågningen* bör man gärna följa en viss metod. I största möjliga utsträckning skall man anknyta samtalet till för ögonblicket aktuella saker. Det är vår, och såningsarbetet pågår som bäst: då har man lätt att få reda på, hur detta gick till förr i världen. Ett bröllop har nyss firats i bygden: gammaldags brölloppseder dras fram. Ett enda tidningsnummer kan lämna stoff till en massa spörsmål. Vid ett sådant tillvägagångssätt riskerar man emellertid, att mycket behöfligt material inte kommer med. Fördenskull skall man alltid ha *frågelistor* till hands. Dessa äro vanligen ganska utförliga, och en och samme berättare kan mestadels inte lämna svar på mer än ett ringa antal frågor. Det gäller då att inte trötta ut sagesmannen — detta är *alltid* en gyllene regel! — Håller man på länge med småfrågor, blir meddelaren lätt missmodig, eftersom han "kan" så dåligt. Det är bäst att genom ett flertal

utfrågningar av samme person få en lista besvarad. För övrigt skall man undvika att avbryta meddelarens framställning, annat än när man inte hinner följa med, eller när det gäller att få tag i detaljer, som han kanske förbisett. Eljest låter man honom berätta. Frågorna komma till för att få framställningen utfylld, detaljrik och systematisk. Har man anledning tro, att ens meddelare inte hållit sig till, vad han vet, utan att han "diktat" på fri hand, bör man efter en tid ånyo utfråga honom. Dock torde det vara ytterst sällsynt, att man blir lurad.

Det finns en mängd traditioner, som gå igen överallt bland folket (t. ex. sägnen om den sjunkna kyrkklockan och dess återfinnande, seder och bruk vid högtider och fester m. m.) *Även sådant material skall man ta med, ty det är de olika formerna av samma tradition, som forskaren måste bygga på.* Man kan utgå ifrån, att *allting* är obekant, att *allting* måste antecknas.

Vad själva upptecknandet angår, bör följande ihågkommas:

1:o) Man bör använda *ett enkelt, okonstlat språk!* Man skall inte försöka verka litterär och skriva "fint", ty härigenom fördärvar man berättarens folkligt naiva framställning. De gamla äro ofta mästerliga berättare, och därför är det av vikt att, såvitt möjligt, ta deras egna ord. Ordspråk, gåtor och alla kortare meddelanden skola helst återges på dialekt, varvid egendomliga ord och uttryck förklaras. Kan man på samma sätt uppteckna även sagor och sägner, är det förmånligt, eljest använder man ett naturligt riksspråk.

2:o) Man skriver *ingenting annat än det, ens sagesman meddelar.* Tag inte bort något, även om det förefaller anstötligt. Gör inte heller några tillägg ur egen fatabur. Detta är helt enkelt en förfalskning, och fack-

mannen kan tämligen lätt konstatera ett sådant förfaringssätt.

3:o) Man bör sträva efter att få *alla uppgifter fullständiga*. Hör man berättas, att de gamle brukade "springa Gregorius", bör man ta reda på, när detta skedde (dag, tid på dagen), vilka deltagare det var, om de voro klädda på särskilt sätt, vart och varför man sprang, om det förekom någon festlighet vid detta tillfälle, om man brukade sjunga någon särskild visa (ord och musik) och dyl. Ett obetydligt meddelande kan vara av stor vikt. Man bör även ange, om ett bruk, t. ex. att "gå Knut", fortfarande förekommer, eller när det upphörde, ifall man kan få uppgift därom. Av värde är det också att få meddelat, vilken ställning folket i bygden *nu* intar till de gamla traditionerna.

När man meddelar ett ordspråk, ett ordstäv eller ett talesätt, anger man om möjligt, i vilket sammanhang det användes (t. ex. "En sten, som ofta rubbas, den mossas ente" — säges om en person, som flyttar från plats till plats, och som ingenstans trivs).

Vid *renskrivningen* iakttas, att man använder kvartsark, varvid man skriver endast på *ena sidan*. Överst i vänstra hörnet antecknas län och socken samt sagesmannens namn, i högra hörnet skriver upptecknaren sitt eget namn samt året för uppteckningen. Olika material föres till olika blad. Man skall således inte sammanföra exempelvis en spökhistoria, en gåta och ett skördebruk!

Om sina *sagesmän* bör man lämna fylliga uppgifter, ty såsom de sista bärarna av en döende kultur ha de det största intresse. Födelseår, ursprunglig och senare hemort, sysselsättning, skolunderbyggnad och dylikt bör meddelas, jämte uppgifter, som belysa deras och folkets liv.

Kan man få den folkliga *musiken* upptecknad, gör man forskningen en stor tjänst. *Fotografier* och *teckningar* av intressanta kultur- och naturföremål äro ofta nödvändiga som illustration till den gamla traditionen. Vid beskrivning av lekar (t. ex. preka gylta, ta jultyppan) eller upptåg (t. ex. Staffansritt, Luciafirande) är goda fotografier av stort värde för forskaren, samtidigt som de bidra att göra hembygdsarkivet mera åskådligt levande.

Folkminnessamlaren har givetvis stor nytta av att studera den *litteratur*, som finns tillgänglig på området. Nu äro ju böcker och tidskrifter dyrbara att anskaffa, men i hembygdsbiblioteket torde en del av nedanstående arbeten finnas. I alla händelser ha de där sin givna plats. En outhärlig handbok är *Sydow: Våra folkminnen*. Den kompletteras av *Campbell: Våra bondgårdar*, som visserligen i främsta rummet behandlar folklivsforskningens materiella sida men även har stort intresse ur folkminnessynpunkt. Utmärkta framställningar av olika folkloristiska spörsmål lämnar *Martin P:n Nilsson: Årets folkliga fester*, *Holmström: Svanjungfrumotivet*, *Sydow: God afton, om I hemma är*. Bland lättare åtkomliga samlingar av folkminnen och folklivsskildringar kan antecknas *Sundblad: Gammaldags seder och bruk*, *Nicolovius: Folklivet i Skytts härad*, *Rosén: Från Rosgården och Tuvefäladen*, *Gagnér: Gammal folktro från Gagnef*, *Lindskong: Gamla sagor*; arbeten av Norlind, Griep m. fl. En populärt hållen tidskrift i ämnet är *Folkminnen och Folktankar*. Mera rent vetenskaplig läggning har *Svenska Landsmål, Fataburen* och *Rig*, som allesamman syssla med frågor rörande allmogekulturen (folkmål, materiell och andlig odling).*)

*) Denna litteraturförteckning vill naturligtvis endast ge några anvisningar.

Stundom anordnas *kurser* eller enstaka *föreläsningar* för folkminnesupptecknare. Envar med intresse för insamlingsarbetet bör naturligtvis begagna sig härav. Vill man framdeles ha anslag för att kunna delta i någon instruktionskurs, bör man i allmänhet ha dokumenterat sig genom insändande av folkminnesuppteckningar till den organisation, som leder kursen.

Någon statsunderstödd central för folkminnesinsamling ha vi ännu inte i vårt land. Det enskilda intresset för hembygden och dess kulturhistoria och för den vetenskapliga forskningen på området har hittills inte rönt någon uppmuntran från svenska statens sida. Upp-teckningsarbetet ledes huvudsakligen av två samman-slutningar: Folkminnesföreningen i Lund (sekr. är fil. kand. Ossian Lindskog, Laboratoriegatan 9, *Lund*) och Västsvenska Folkminnesföreningen (sekr. fil. kand. David Arill, *Torsby*). Genom hänvändelse till sekr. kan den folkminnesintresserade erhålla frågelistor, broschyrer m. m.

Exempel på frågelistor.

I. *Om åkerbruket.*

1. Vilka märken hade man (vid jul, nyår, kyndelsmäss c. s. v.) angående *skördens beskaffenhet*? Vilka särskilda bruk iakttog man (vid jul, kyndelsmäss, Gregorius, vårfrudagen, påsk eller eljest) för att försäkra sig om god årsväxt? (Noggrann beskrivning!)

2. När skulle *vårarbetet* börja? Vilka märken brukade man därvid följa? Vilka bruk skulle iakttas (såkaka, läsning)? Vilka sädesslag förekommo? Vilka dagar skulle de utsås? Skulle något sädesslag utsås av kvinnorna? Varför? Hur tillgick det?

3. På vilket sätt brukade man *skydda fältet* efter sädden? Varemot skulle det skyddas?

4. Förekom något *gille*, när vårarbetet avslutats? Vilka skulle bjudas? Beskriv matordningen!

5. Hade man några särskilda bruk vid *höslåttern*? Vid *sädens avmejande*? De sista stråna eller den sista kärven! Hur hoplades eller upphängdes höet? Hur satte man upp säden på fältet? Beskriv hösåtor, hässjor, sädesskyllar o. dyl. och meddela benämningarna i bygden!

6. *Gille* vid skördarbetets slut? (Jämför frågan 4 härovan!)

7. Hur tillgick det vid *tröskningen*? Brukar man ännu använda slaga? Vilken ersättning lämnades åt dem, som deltog i tröskningen?

8. Hur bereddes *trädan*? När sädde på hösten? Särskilda bruk!

Utförligare frågeformulär finns i Folkminnen och Folktankar och kan rekvireras hos fil. kand. David Arill, Torsby.

II. *Knutdagen.*

1. Brukade man "*gå Knut*" eller "*gå Felix*"? Förekommer detta fortfarande?

2. Vilka äro *deltagarna*? Vad kallas de? Hur äro de klädda (t. ex. bälten av halm)? Går man i större eller mindre sällskap?

3. Vilka *ställen* besökas? Vad anger man för *ärende* (tigger?) Hur mottas "*knutarna*"? Bruka de sjunga? (Ord och melodi på särskilt förekommande visor!) Hur *undfögnas* gästerna?

4. Vartill användas mottagna *gåvor*, t. ex. pengar?

5. Brukar man "*köra ut julen*"? Hur går det till?

6. Ordstäv om Knut eller Felix!

Upplysningar rörande frågor i ovanstående två listor mottas tacksamt av fil. kand. David Arill, *Torsby*.

III. *Smöjning, jorddragning m. m.*

Denna frågelista har benäget lämnats av apotekaren M. Lundqvist, Göteborg.

Berätta de gamle i Eder bygd om, att man sökt bota sjuka, särskilt barn, genom att "smöja", "smyga", d. v. s. på ett bestämt sätt draga dem genom ett *vårdbundet* träd, ett "valbönneträ", en rundvuxen stam, gren eller rot?

Har man i samma avsikt *jorddragit* den sjuke genom en i jorden grävd gång eller under en delvis lösskuren grästorva?

Kunde smöjningen och dragningen även ske genom en klippskrev, en stege, ett hjul, en vagn, en sele, en vidja, en kjol, ett håll i allmänhet, under en rad av ljus, en likkista, en torva på en kyrkogård, en kyrkstol, genom en messkjorta eller annorledes?

Beskriv i varje fall *omständigt* metoden!

Smöjde man även djur? På vad sätt?

Hur smöjdes vintertid?

Bringades i samband med ovan skildrade åtgärder även *offer*, såsom mat, pengar, avskrap på ringar, nycklar etc.?

Har Ni hört någon folklig förklaring på meningen med dessa bruk d. v. s. varför just smöjde och jorddrog man den sjuke, och *till vem offrade man*?

Har i Eder bygd *jord* använts som *läkemedel* i en eller annan form? Hur?

Har man brukat lägga den *döende på golvet* eller på marken och i så fall varför?

Berätta vad Ni hört om *elden* såsom förebyggande och botande sjukdom och förgöring!

Har Ni hört *rökelse* brukas mot sjukdom och trolldom?

Hadé den *röda* färgen någon särskild betydelse och i så fall varför?

Borde man vara klädd i rött vid några särskilda tillfällen?

Har Ni hört talas om, att man brukat *hett vatten* som läkemedel i Eder bygd, t. ex. till att däri hastigt nedsänka den sjuke?

Har där funnits *heliga källor, trefaldighetskällor*?

Borde dessa källor vara *nordrinnande*? Vad menades därmed?

Iaktogs vissa ceremonier vid drickandet av det undergörande vattnet och skulle det ske på bestämda dagar? Botades även *djur* på detta sätt?

Ansågs man kunna få sjukdom från och i vattendragen, t. ex. vid badning?

Har Ni hört talas om vinden som botare av sjukdom, t. ex. luftdraget från en *blåsbülga*?

